

Ami Önéletírásából és így történetírásunkból is kimaradt¹

Vagy nem tudott, vagy nem is akart belekerülni, vagy csak rejtett, már az utókor által sem érzékelt utalásban búvik tovább. Nem tudott, ha később történt még a szerző életében, már az önéletírás lezárása után, s eleve nem is akart, ha a mű szerzője szándékosan elhallgatta: szeméremből, mint Bethlen, aki kijelentése szerint nem írt az ágyasházában történekekről. De kimaradhattak említések minden olyan okból következőleg, amelyek valamilyenképpen a cenzúrával kapcsolatosak: szégyenből, öncenzúrából, a cenzúrától való félelemtől, ami legfőként politikai okokból esett meg, különösképpen akkor, ha az önéletrajz börtönben születik, mint történt az Bethlen Miklós esetében is. Hogy ne rontsa szerzője életéséyleit. Családi természetű öncenzúrával is találkozhatunk, ha művelője az utókort tartotta szemé előtt, miszerint leszármazottainak ne kelljen szégyenkezniük saját kortársaik előtt őseik tettei miatt. S a tágabb nyilvánosságú utókor előtt pedig jó hírre vigyázva, hogy kellemes arckép/önarckép maradjon róla. Mint hősünk esetében is működött ez a tapintat: ne mondja az egész ország és a valahai olvasó, hogy ő volt Erdély „leglatrabb embere”. Egyéb források alig állnak rendelkezésünkre, amelyek arról tanúskodnának, hogy tudatosan rengeteget elhallgatott volna előlünk, hiszen tudva tudjuk, hogy nincs totális önéletírás, hatalmas mennyiségű emlékek, gondolatnak, eseménynek kell kényszerűen kihullnia az emberi tudatból. A bethleni önéletírás azonban azt az illúziót kelti, hogy szinte élete minden fontos eseménye, fájdalma, gondja-baja megőrződött, tettek, amelyeket elkövetett, utak, amelyeket bejárt, mint ahogy tanulmányai során végigjárta Nyugat-Európát, tárgyalásait, kancellári küzdelmeit az ország érdekében, családja életét megszervező és irányító szerepét. De szóba kerülnek saját külső és belső tulajdonságai, gazdasági és kereskedelmi vállalkozásai, iskola- és vallásgyarapító és védő szolgálatai is. Megemlékezik a késő Apafi-korszak és a függetlenségét egyre jobban elvesztő Erdély közéletéről, az azt átformálni kívánó politikai tervezeteiről, jellemrajzot ad kortársai személyiségeiről és cselekedeteiről. A két hatalmas túlerő, a török Porta és a Habsburg-ház politikája és háborúi között őrlődő Erdély siralmas sorsáról. Végig abban a meggyőződésben és hitben írta művét, hogy az igazságot örökíti olvasóira. A szintizta valóságot hagyományozza a maradékra. Egyedüli tanúként az Istent hívja bizonyosággul, hiszen Ő mindent tud és lát; Ő sújtson le rá, ha hazugságon éri. (Ugyanezt állította az ugyancsak önéletíró II. Rákóczi Ferenc is, és még számosan.) Írói módszerével azonban felkínált olvasói, főként a szakavatott történészek számára egy jellegzetes, követelőző olvasói stratégiát: vajon milyen őszinte az a szerző, aki alkotásában annyi szerencsétlenségéről, igazságtalanul ellene fordult kortársak, főleg a ravasz Apafi-kancellár Teleki Mihály gonoszságáról, meg nem értéséről, szándékos károkozásáról, árulásáról, gyűlölködéséről számol be, s magát a legtöbb ügyben jóindulatúnak és ártatlanul szenvedőnek állítja be? Aki ellen kortársai mégis többször „ligát”, összeesküvést szerveztek, jóllehet maga pedig az országos ügyek eldöntésekor élen járva, gyakran egyedül maradt véleményével, s bár neki volt igaza (ami szerinte általában be is teljesedett), a többiek viszont mind csak saját érdekük képviseletét tartották szem előtt, s csak másod-harmadsorban az országét. Néha ugyan bevallja, hogy egy-két vagyonszerzési alkalmon ő is kapva kapott, ám önjellemzésének ingája erősen a pozitív irányba lendül ki. Vajon nem lehet, hogy mégis neki volt igaza? Ki tudja megítélni s eldönteni, mennyire szubjektív az a kép, amelyet önmagáról festett Bethlen? S mennyire lehet hiteles az a történelmi beszámoló, melyet az erdélyi köztörténelmi eseményekről, politikai, vallási és kulturális fejleményekről és küzdelmekről hagyományozott ránk? – tették fel a kérdést Bethlen mindenkori olvasói, a 19. és 20. és most már a 21. évszázad történészei, irodalomtörténészei. De keresték a választ a műalkotás létrejöttének és elbeszélésmódjának alkotáslélektani jellemzőit kutató pszichológusok is. Ugyanennek a problémának eredtem nyomába közel fél évszázaddal (!) ezelőtt szegedi egyetemi tanáraink (a szerencsére még ma is élő Kovács Sándor Iván és Keserű Bálint) ösztönzésére magam is. Részben a történelmi hitelesség, megbízhatóság kérdése izgatott, hogy történelmi „tény”-ként értékelhetők-e az öreg rab kancellár eseményeket-történeket megörökítő közlései, mivel

nemegyszer hamisításokkal, a tények szándékos vagy ösztönös elferdítésével és erősen szubjektív értékítélettel „vádolták” laikusok és szakemberek egyaránt. Másrészt azt szerettem volna megtudni, a szerző hogyan, milyen szépirodalmi és retorikai eszközökkel beszélte el, mai szóval narrálta el élete folyását, mennyivel több az általa nyújtott szöveg az egyszerű, ilyen-olyan értékű történeti forrásnál. Hogy a Németh László által felfedezett „szépírói szigetek”, anekdoták, „sztorik” esztétikai megformáltsága mivel járul ahhoz a befogadói élményhez, amely alapján valóban szépírói bravúrokat hozott létre az agg politikus. Tanárainnal abban megegyeztünk, hogy olyan egykorú dokumentumokat, kontrollanyagot kell keresni, melyeknek az önéletírással és egyéb Bethlen-szövegekkel való egybevetése alapján meg tudjuk állapítani, hogy egy eseményről, történésről, hírről, szándékról, műről, egyes emberekről stb. mi volt a véleménye azok jelen idejében, s mit állított róluk fél évszázaddal később. Ehhez meg kellett vizsgálni azokat a korabeli dokumentumokat, amelyek tartalmaztak Bethlen Miklósról vonatkozó közléseket, illetve Bethlen saját egyidejűségben keletkezett minden hozzáférhető saját kezű, vagy másolatban fennmaradt dokumentumait szembevetni az Önéletírással. A legalkalmasabbnak, a legmegfelelőbb módszernek természetesen Bethlen leveleinek felkutatása bizonyult. Egy-két évtizedes kutatás után összegyűlt anyag alapján valóban olyan összefüggések váltak láthatóvá a más-más időpontban keletkezett dokumentumok és az önéletírás között, amelyek jelentős számban igazolták, hogy Bethlen Miklós bizonyos dolgokban ugyanúgy nyilatkozott ötven év távlatából, mint az események-történések idején. Vagyis erős kongruencia figyelhető meg gondolkodásának, szellemi működésének különböző területein és véleményalkotásának állandó összetevőin, jellemének és jellemzéseinek stabilitásában. E vélekedésemet a több mint 700 levelet és számos egyéb okiratot közlő levélkiadásunk tapasztalata és az azóta eltelt idő alatt újabban előkerült dokumentumok alapján továbbra is fenntartom. (Vö. Bethlen Miklós levelei, I–II, Budapest, 1987.) A levelek hozzásegítettek az önéletírás értelmezéséhez, az önéletírás pedig megvilágította a levelek sötét foltjait. Ez volt a múlt. Akkori irodalomelméleti tudásunkból ennyire futotta. Hol volt akkor még Bahtyin, Paul de Man, Michel Foucault, Riffaterre, Philippe Lejeune, Stephen Greenblatt s magyar követőik, Thomka Beáta, Z. Varga Zoltán, Takács József, és elsősorban Bethlen Miklós kiváló monográfusa, Tóth Zsombor? A mikrotörténet-írás, a hermeneutika, a kultúranropológia. Legfeljebb a close reading technikájához tudtunk folyamodni. Kőbaltával kezdtünk homloklebeny-műtetét végezni, s pörölyfogóval láttunk a lélekhámozáshoz! Mára már mi is megtanultunk, hogy másként kell mindenféle önéletírást olvasni, mint mi azt számosan tettük, naivan, ártatlanul és gyanútlan. Hogy ugyanolyan fiktív szöveggel van dolgunk, mint bármely regény vagy bármely más irodalmi mű esetében. S mi még azt hittük, sikerült valami „objektivitást” belecsempészni ellenőrző munkáinkba, saját szubjektivitásunk gátjaival már tisztában voltunk ugyan, de ott még nem tartottunk, hogy a sajátos matéria attól még nem lesz tárgyyszerűbb, ha e ténnyel tisztában vagyunk is. Ma már azt is tudjuk, hogy a műben a saját maga által megjelenített Én sem azonos a szerzővel: „... az emlékirat szerzője identitását tekintve nem nyilvánítható teljesen azonosnak az általa a szövegben, narratív eljárások segítségével retorikailag megkreált Én-nel, a szöveget jellemző realitás, a valóságosság, hitelesség ellenére sem. Személy(ek) helyett már csak a megfoghatatlan narrátori hanggal szembesülünk.” „A személyek helyére egy elbeszélő hang került, a »ki beszél« kérdésre nincs pontos válasz, sem a beszélő, sem az elbeszélő, sem a történetbeli alak nem azonosítható.” (Thomka Beátát idézi Tóth Zsombor A koronatanú: Bethlen Miklós című monográfiájában, Debrecen, 2007, 39.) A nem is a legújabb kutatások alapján ma már természetesen kérdőjeleződik meg a műnek a valósághoz fűződő hagyományosan gondolt viszonya is. A referencialitása. Hogy mennyire ismerhető meg a leírt szöveg alapján. Azaz a valóságot sem lehet teljességében, történeti, totális vagy objektív „igazságában” megragadni, itt is a szerző és a befogadó közé áll a rekonstrukció művelete: az olvasó a nyelvi formába öntött elbeszélői valósággal, vagyis ezúttal is fikciós feldolgozással találkozik, amely tartalmazhat ugyan valójában megtörtént eseményről „viszonylag pontos” elbeszélést, de a teljes igazságot nincs módja

megismertetni az olvasóval; csak az ún. narratív igazságot, az elbeszélés folyamán és révén rekonstruált valóságot. Hasonló eredményekre jutunk, ha a szerző Én-reprezentációját, önmegjelenítését, énképe megrajzolását (self fashioning) vizsgáljuk a szövegben. Tehát azt a szövegben megjelenő identitást, amelyet társadalmi helyzete, műveltsége, az uralkodó mentalitások, különféle sztereotípiák, normák, minták, modellek általi meghatározottságában kialakított magának és magáról, és a világról. Azonban ez a végeredmény függ az író „énontológiájától”, a létezésről vallott metafizikai elképzeléseitől is, hogy annak alapján élete és írása egyes szakaszaiban éppen milyen életstratégiát kialakítva és követve jutott el önéletírása tervének megfogalmazásakor, egy adott időpontban milyen céloknak rendelte alá tollát. (Hankiss Ágnes) (Hétköznapi lefordítva, gondoljunk csak a különféle álláshelyekre benyújtott CV-k stratégia-függő szövegeltéréseire.) Bethlen Miklós Én-képe az önéletírásában és Imádságoskönyvében, politikai tervezeteiben, memorandumaiban és levelezésében is állandósult: a családjáért, egyházáért és hazájáért küzdő, mélyen vallásos politikus hazafié, aki minden élethelyzetében e triász érdekében, viszonyai javításáért, kultúrája felemeléséért küzdő, a kortársai által meg nem értett, szellemi kapacitásban viszont azok fölél emelkedő személyiség jegyeit sugalmazza. Ugyanez a koncepció jelen van Önéletírásának előzményében, a *Sudores et cruces comitis Nicolai Bethlen* című latin nyelvű iratában is, amelyet bécsi rabságának kezdetén (1708) a vezető udvari köröknek készült beadni, hogy ártatlanságát bizonyítsa előttük. Lássák, hogy valójában ki is ő, mit tett országa helyzetének javítására, s milyen vádak érték annak lakói részéről. Nemhogy a császári érdekek ellen dolgozott volna, hanem éppen ő volt az, aki a legtöbbet és legeredményesebben munkálkodott Erdély és a bécsi udvar viszonyának rendezésén. Ám ellenfelei ármánykodása, s különösképpen Bussy de Rabutin császári generális nagyon is kimutatott ellenszenvet sodorta őt abba a helyzetbe, hogy megírja 1704-ben – ugyancsak latin nyelven – azt a politikai tervezetét, mely, mint címe is jelzi, *Columba Noe...*, magyarul és röviden *Olajágot hozó Noé galambja...*, a békét hozná el, véglegesen megoldaná Erdély és a Habsburg-ház viszonyát. Tervezete azonban nem a békét hozta el, hanem Bethlen halálos ítéletét. Végül elállt szándékától, s nem adta be a minisztereknek a *Sudores et cruces...* középvasos méretű szövegét, azt hiszem, bölcsen tette, aligha lehetett olyan jóakarója az udvarban ekkor már, aki elolvasta volna terjedelmes magamentségét. Inkább külön kérvényeket küldött I. Lipót császárnak, Eleonora Magdalena Theresia császárnénak és a minisztereknek. (Meglehetősen eredménytelenül.) Bethlen Miklós írásos életműve ránk maradt részének egyik fele önelemző, vallomásos jellegű, hasonlóan fő művéhez. Imádságoskönyve valójában harmadik önéletírásvariánsa, új műfajban előadva. Imákban. Nem más ez, mint közösségi, egyben emelkedett szakrális egyéni gyónás, ahol mint egy 17. századi pszichológus fordul önmaga testi-lelki identitásához. Felsorolván kora Erdélye és saját maga összes hibáit és bűneit, hogy miért jutott mind hazája, mind maga arra a tragikus végű sorsra, amelyre jutott. A pusztulás partjára. Önmagával szemben kegyetlen élveboncolást végez, vídiakemény, éles pengével tárja fel Isten előtt gyarlóságát, gyenge jellemét, önmaga és kortársai ellen elkövetett bűneit, amelyek már önéletírásába nem fértek bele, itt most a gyónás szentsége által megtisztulásra várva, a legőszintébben, magát bűnös porszemmé alázva, mély önváddal vall Istennek, nem engedvén magának semmi szemérmes elhallgatást. Hiszen a Legfőbb Úrhoz beszél, aki előtt csak pőrén állhat, még azt is felfedvén, hogy a sok csapás feletti elkeseredésében és felfuvalkodottságában néha bizony a legsúlyosabb bűnig, az ateizmusig is eljutott lelkében. A már-már mazochizmus eljutó bűnkatalógusai a barokk mondatépítmény kérdésekkel, felkiáltásokkal, tobzódó felsorolásokkal történő felcírázásával ritka példájú, felemelő és felkavaró olvasmányélmény, mely még igazi felfedezésre vár, ugyanakkor ebben a fentebb stílusban is megismétli, megerősíti, megvilágosítja az Önéletírásban mondottakat. (Szövege megjelent Önéletírásának 1955-ös és 1980-as kiadásában, mindkettőt V. Windisch Éva rendezte sajtó alá.) Már-már olyan súlyos elkövetett bűnöket vall be önmagáról, hogy majdnem felérnek egyik legádázabb ellenfele, a szász Harteneck (vastagnyakú) Szász János (többszörös gyilkos, méregkeverő és parázna)

Bethlen-jellemzéséhez: képmutató, mint egy spanyol; kapzsi, akár egy belga; aljas eszközök keverékének használatában savoyai; szavaival megtévesztő, mint a francia; hasonló a szabadosságot kedvelő lengyelhez; mindent együttvéve annyira természetellenes, mint a Minotaurusz. (Egyéb róla alkotott szász vélekedések ugyanitt: Bándi András, Bethlen Miklós jellemzése a szász forrásokban, Irodalomtörténeti Közlemények, 2016/3, 365–372.) Mint fentebb említettük, Bethlen írásművészetének jelentős része, a szubjektum önfeltáró gesztusa a nagyközönség előtt jószerevével csak önéletírása révén ismert. Jórészt nem is lehetett róla tudomása, mert nem volt mind kiadva, vagy csak napjainkban vált ismertté, mint az éppen itt közölt különlegesen nagyjelentőségű Bethlen-szöveg. Ám a közel ennyire rá jellemző és roppant fontos politikai-országirányítási tervezetei, emlékiratai, beadványai, kérvényei, melyeket egyenesen a császárhoz vagy a főbb udvari tisztviselőkhöz intézett, saját metaforájával élve, Erdély hajójának kormányzása érdekében, szintén nem mellékes termékei szellemi műhelyének. Valójában korabeli politikai–társadalmi publicisztika ez, s egyben fő művéhez hasonlóan alapvető forrása is Erdély köztörténetének. Ő, aki apja, a történetíró Bethlen János mellett tanulta meg a szakmát pályafutása kezdetén, apja, a kancellár hatása alatt Erdély török orientációja érdekében tevékenykedett, s mint ilyen kapcsolódott be 1666-ban a Wesselényi-összeesküvés török és francia kapcsolatainak alakításába. Hamar felismervén azonban a magyarországiak „fejtelten lábságát”, döntésképtelenségét, kiábrándulva otthagya mozgalmukat meg a török orientációt egyaránt. Ahogy egyre előbbre jutott a társadalmi ranglétrán, egyre jobban belelátott az erdélyi „politikacsinalás” együgyű rejtelmeibe, ráébredt, hogy Erdély helye és a jövő számára való megőrzése csak a kereszténység pártján képzelhető el. Azt is jól érezte, hogy ezt önerőből nem érhetik el, sem hazája hadereje és gazdasága, sem a külpolitikai viszonyok nem teszik lehetővé. De csínján kellett bánni a Habsburg-hatalommal is, mert ha az éppen Erdélyben és vidékén tartózkodó császári csapatok gondolnak egyet, s túlerejüknel fogva hirtelen megszállják Erdélyt – amihez persze a töröknek is lett volna néhány keresetlen katonája –, az ország képtelen megvédeni a hazát. Ami azt jelenti, hogy jelentékenyen belepusztul, arról nem is beszélve, hogy Bécs a győztes fegyver jogán értelemszerűen leigázhatja az országot. És a protestáns hitsorsosok, a hollandok, Anglia, egy-két német-római választófejedelemség – amelyekkel egyébként Bethlen levelezési kapcsolatban volt – túl távol vannak ahhoz, hogy ténylegesen, fizikailag segítségükre siethessenek. Jó esetben diplomáciai támogatásukban lehet reménykedni. A császár jóindulatát csak 1686-ban lehetett először érezni, amikor olyan diplomát/államszerződést ajánlott fel Erdélynek (az ún. Haller-féle diploma), amellyel az ország viszonylagos semlegessége, önálló államisága megtartható, igaz, már az elköteleződést jelentő császári protektorátus alatt. Amit azonban, az ország vesztére, az erdélyi tanácsurak – az egy Bethlen Miklós kivételével – egyhangúlag elutasítottak. Az ekkor még „csak” tanácsúr ezzel mérhetetlenül elégedetlen volt, felismerte a történelmi pillanatot, hogy megtegye első lépését Erdély és Bécs viszonyának rendezésére. Az idő már sürgető lévén, mert Teleki Mihály 1687-ben megkötötte Lotaringiai Károly herceggel az ún. balázsfalvi szerződést, amely hatalmas hadiadót rótt ki ugyan Erdélyre, és komoly császári erőt engedett téli szállásra Erdélybe, viszont függetlenséget ígért ennek fejében az országnak. Az erdélyi vezetők egy része örömmel elfogadta ezt a megoldást, azonban Bethlen előre látta ennek veszélyét. Sejtése hamar be is igazolódott, miután az Eperjesen kegyetlenül, eszeveszetten gyilkolászó Antonio Caraffa tábornokot rendelték Erdélybe, aki eddigi határozottságával nyúlt az itteni ügyek kezeléséhez is, s a balázsfalvi egyezmény helyett sokkal keményebb feltételekkel egy a függetlenség látszatát sem biztosító tervezetet íratott az erdélyi fejedelmi tanácsal. Bethlen ezúttal is tiltakozással élt, s bár aláírásának ott kellett lennie a szerződésen, Caraffa, ismervén Bethlen véleményét, kizárta őt a szavazásból. Ez idő tájt, 1688 elején sietve tollat ragadott és írásba is fektette elképzelését, amelyet Moribunda Transylvania ad pedes Sacratissimi Imperatoris projecta (A Legszelesebb Császár lába elé borult haldokló Erdélyország) címmel egy magas rangú császári hadvezetővel el is juttatott a császár-király, I. Lipót kezébe. Munkájában ragaszkodik az 1686-os, sajnálatosan elutasított Haller-féle diploma

legfőbb pontjaihoz, s kijelenti, hogy Erdélyt nem külső beavatkozással, rendkívüli eszközök alkalmazásával kell megsegíteni, hanem a fennálló viszonyokat kell megjobbítani, a rossz vezetési gyakorlatot kell leváltani igazsággal. Maradjon meg a szabad fejedelmválasztás, az egyensúlyteremtő reformer beavatkozásokat a hazai törvények alapján kell végrehajtani. Maradjon meg a vallásszabadság, a vagyonbiztonság, az állam átalakítása a jó és az igazság jegyében menjen végbe. A katonai terhek (nagy hadiadó, az országot tönkretévő katonai szabadosság, a szegénységet megroppantó beszállásokkal járó kegyetlenkedések és a mérhetetlen kínokkal járó hadiszállítások) szűnjenek meg. Mindezek pedig „Szentséges Felségtek szárnyai oltalmában menjenek végbe, lehetőleg a leghamarabban.” Látható, hogy a tervezetítő még hangsúlyosan ragaszkodik a reformváltozásokhoz s országa egyfajta autonómiájához, a saját berendezkedése szerinti uralkodáshoz, de már egyértelműen I. Lipót császár-király védőszárnyai alatt, vagyis nyilvánosan kimondva a török-szövetség felmondását és a császári oltalom kérését. A tervezet, mint szerzője csalódottan elismerte, a falra hányt borsó eredményességével járt. De ő állhatatos volt, a kudarc sem vette el vállalkozási kedvét országa sorsának stabilizálásától. (Szövegét kiadtuk Szörényi Lászlóval, Irodalomtörténeti Közlemények, 2016, 2, 315–335.) 1690-ben azonban eljött az ő pillanata, ez az év az ő éve volt. Csatában elesett riválisa, Teleki Mihály, elhunyt Apafi fejedelem, az országot megszerezni akaró Thököly már meg is választotta magát fejedelemnek. Bethlen úgy látta, hogy hazája végveszélybe süllyedt. Elhatározta, ha vezető társai nem küldik, akkor magánemberként is szerencsét próbál a császári udvarban. Ott éppen jó időben volt jó helyen – ami éles eszét, problémaérzékenységét és tettekeszségét bizonyítja. A külföldről több irányból is szorongatott császárnál immár személyes bécsi tárgyalásokon sikerült elérnie az ún. Diploma Leopoldinum kibocsátását, amellyel néhány évre meggátolta Erdély káoszba süllyedését, és megalapozta Erdély és a Habsburg-ház együttélésének normáit. Ez volt Bethlen Miklós államférfiúi, diplomáciai tevékenységének legértékesebb vállalkozása, amely néhány évre konkrétan, hosszabb időre pedig távlatosan, precedensértékű hivatkozási alapként biztosította, illetve biztosíthatta volna – ha Bécs nem korrumpálja – Erdély helyét és szerepét mint a Birodalom jeles önálló jogokkal bíró új tartományáét. Még meg sem száradt az aranypor a Diploma Leopoldinum iniciáléján, amikor Bethlen 1691 májusában újfent tollat ragadott, műfajt is váltott, ezúttal egy nyílt levéllel fordult Franz Ulrich Kinskyhez, az udvar erdélyi ügyek kezelésével megbízott miniszteréhez. Nyilván azért választotta ezt a nálunk a korban ritka műfajt és formát, hogy mondandója könnyen eljuthasson a kollektív célszemélyhez, Erdély és Magyarország nemességéhez, illetve a Thököly Imréhez csatlakozott, áruónak számító hívekhez. Ehhez, mivel Habsburg-érdekeket is érint, nyilván ki kellett kérnie Kinsky engedélyét, akiről egyébként Bethlen mint szíves pártfogójáról emlékezik meg. A protektor ezúttal azonban bekeményített, s bár egyetértett a szöveg velejével, de a levél közzétételét mégsem javasolta. (Azóta sem jutott el korabeli, sem mai olvasóhoz, míg Szörényi Lászlóval, az ő fordításában ki nem adtuk, Irodalomtörténeti Közlemények, 2013, 6, 692–721. Bethlen Miklós ismeretlen „nyílt levele” Franz Ulrich Kinskyhez (1691).) A mű legfontosabb politikai üzenete: megindokolni a Diploma Leopoldinum szükségességét és helyességét, újra megróni az erdélyieket azért, hogy 1686-ban nem fogadtak el egy ennél sokkal jobbnak ígérkező diplomát, mert akkor most nem kellene azzal törődnie, hogy „milyen legyen a politikai irányítás jövő rendszere”. Ahogy a töröktől való elszakadás jogos volt, mivel Erdély a magyar korona egyik legszebb koronaékszere volt, most is jogosan került a koronát viselő magyar királyi fő uralma alá, aki ekkor már az 1687ben megkoronázott I. József volt. Természetesen még valójában Lipót kormányozott tovább. Bethlen felrója ugyan a beszállásolt német katonák súlyos pusztításait, s felszólít azok kivizsgálására és büntetésére, valószínűleg ezért is nem jelenhetett meg, de ugyanakkor elmarasztalja a magyar tisztviselők és biztosok hanyag, hozzá nem értő és korrupció ügyintézését, amellyel szintén azt a szegénységet sújtották, mint a tekintet nélkül és kegyetlenül prédáló német katonák. S azt kéri a császártól, hogy küldjön ki vizsgálóbizottságot azzal a feladattal, hogy vizsgálja mindkét fél javára és épülésére a túlkapásokat.

Bethlen itt is fő feladatának tartja, csakúgy, mint a diploma kicsikarásakor, hogy a Thököly hadába állt és az országot elhagyott, menekülő vezérüket külföldre kísérő erdélyi nemeseket bátorítsa, és büntetés nélkül hazatérhessenek, s mi több, az elkonzfiskált vagy eltulajdonított javaikat is visszakaphassák. Hát, szerzőnk ezzel a dolgozatával is úgy járt, mint előzővel, a Moribundával, mert arra még azt üzenté I. Lipót, hogy tetszett neki; ez azonban még az igazi címzettekhez sem juthatott el. Azok jelentősebb része előbb-utóbb hazatért, tehát Bethlen üzenete más, titkosabb levelezési csatornákon mindenképpen megszólíthatta az érintetteket. Az erdélyi főkancellár 1702. július végétől december közepéig Bécsben tartózkodott, igaz, ezúttal nem országos követként, hanem magánemberként, de így is országos feladatot vállalván magára, mint önéletírásában megjegyzi útja célját: „Látván édes hazámnak utolsó testi-lelki veszedelmére való botorkázását, orvosolni” akarta azt. Mint kancellárját a császár is fogadta, s politikai és magánügyekben is tárgyaltak, Bethlen, betöltvén 60. életévét, el akart búcsúzni hivatalától, és személyesen a császártól is. Az ifjú királlyal, I. Józseffel is találkozhatott, egy panegirist is írt és nyomtattatott dicséretére (Corona Muralis). Az apának búcsúzóul beadott egy memorandumot Penetralia Transylvaniae címmel. Ennek szövegét nem ismerjük még ma sem, csak annyi adattal rendelkezünk róla, amennyit önéletírásában is feltárt. „A Penetralia mellett szóval, féltéredre esvén sokat könyörgöttem a császárnak”, hogy küldjön egy rendkívüli nagy miniszteri bizottságot, de nem arra, hogy ott lakjon, hanem hogy egy szabad országgyűlést hívjon össze, és ott nem nyilvánosan, hanem mindenkitől külön-külön tudakozódjon minden szükséges tudnivalóról, és „ezt ne csak a tartományiaktól – legelső kézzelfogható adalék arról, hogy Erdélyt tartományként említi –, hanem a németektől is”, és ne csak a nemesektől, hanem a megyékbe kiküldve biztosságokat, a szegénységtől is, biztosítván őket, hogy szabadon panaszkozhatnak, s így tájékozódván a helyzetről, sürgősen menjen fel az udvarba, és számoljon be neki a tapasztalatról. S a haza üdvére tegyék meg a megteendőket, jobbitsák meg a javítandókat, s „szűnjenek meg Erdélyben azok a borzalmas sanyargatások, és tudja meg [a nép], hogy a király atyja, és valóban van diplomája.” A császár megnyugtató, már-már Ferenc József-i elégedettséggű válaszában „Mindent tüzetesen átolvasok; addig is titoktartásomról és oltalmamról légy meggyőződve” kívül semmi jele az uralkodói kegynek és közbeavatkozásának. Vagyis generálisa folytathatja rémuralmát Erdély felett, s az ország gazdasági kiszípolozása mellett a katonaság rablógazdálkodása is háborítatlanul folyhat tovább. Tehát a Penetralia is csak az oktanul háborgó, minden kákán csomót kereső erdélyi kancellár képét erősítette meg az udvarban. Eredménye ennek sem volt, hacsak azt nem tartjuk súlyos következménynek, hogy udvarbeli helyettese, az alkancellár Kálnoki Sámuel őt lejárató ármánykodásai miatt Bethlen Miklós főkancellárt már nem is hívják meg, mint korábban szokták bécsi tartózkodásai során, az Erdélyt illető udvari tanácskozásokra. Sérelmének levezetésére még 1702 második felében újabb beadványt intéz a császárhoz vagy a királyhoz, Arcanum Politicum Transylvaniae címmel, vagyis varázsszert/csodaszert ajánl az erdélyi beteg politikai viszonyok orvoslására. Ezúttal, mint eddig és majd ezután is, ismét a beteg vagy éppen már haldokló Erdély gyógyításának metaforájával él. Most az az újkeletű gond mozdította pennáját, hogy az ország korábbi egysége megbomlott, a három nemzet uniója és a négy bevett vallás egyensúlya, amelyen eddig az ország belső békéje nyugodott, már a múlté. Ennek szerző okát abban látja, hogy az Apor Péter katolikus kincstárnok köré szerveződött egyháziakból álló kör, magát katolikus státusnak (rendnek) nevezvén, pecsétet csináltatott magának, s vezető szerepre tör a bevett vallások között a protestáns többségű Erdélyben. Erővel elfoglalták a híres enyedi protestáns kollégium kertjét és a borbándi templomot. Ez nemcsak a kálvinista érdekeket, de Bethlen Miklóst mint kollégiumi főgondnokot hivatalában is sértette. A Kollonich Lipót bécsi érsek által feltüzelt és támogatott, erősen rekatolizáló mozgalmat azért is nehezményezi Bethlen, mert Erdély irányításába nagyobb súllyal avatkoznak be a katolikusok, mint azt Lipót első diplomájának első változata biztosította. Igaz, az 1693-ban kiadott Resolutio Alvinczianának a Diploma Leopoldinumot a katolikus érdekek irányába módosító szövege ezt lehetővé tette és ösztönözte is, miáltal felülírta a felekezeteiket addig illető

jogokat. Márpedig ez az erdélyi belügyekbe történő súlyos beavatkozás! A Habsburg-politika valóban érzékeny helyre ütött: a bécsi jezsuiták irányításával a görögkeleti egyházat kiszervezte az unióból; a lutheránusokat pedig Rabutin tábornok készséges informátora, a fertelmes bűnei miatt kivégzett szebeni polgármester és királybíró, Szász János, Bethlen egyik legnagyobb ellensége, a szász érdekképviselő vezetője szakította ki az Erdély biztonságát szolgáló vallási unióból, mely az országot is jelentősen meggyengítve darabokra hullott. A viadalból távlatosan is a katolikus „státusz” került ki győztesen. Bethlen egészséges állapotokat remélő és ígérő csodagyógyszere ezúttal sem érte el a kellő hatást. Az 1704-es esztendő ugyancsak sorsfordító időket hozott el Bethlen Miklós számára. Ez az év, amelynek február 20-ájára elkészült azzal a politikai tervezetével, amelyről már esett szó, a Columba Noe..., vagyis az Olajágot viselő Noé galambja... című, hatalmas barokk alcímmel ellátott retorikai építménye, amelyre a válasz is barokk kompozíció: halálra ítéltetése még ugyanezen év nyarán. Úgy érzi, véglegesen megoldja Erdély és Bécs viszonyát. A szöveg ajánlatának lényege, hogy Erdély tulajdonképpen maradjon – ez az ő félévszázados álma – semleges állam a török és a Habsburg-érdekszféra között, függetlenként; csak megfelelő adót fizessen mindkettőjüknek, legyen meg továbbra is a négy bevett vallás szabadsága; az erdélyi törvények szerint ítélkezzenek; a birtokok maradjanak meg jogos tulajdonosuk kezén. A semlegesség garanciája pedig a fejedelem személye legyen, aki származzon előkelő német családból, s Habsburg-családból főherceg kisasszonyt véve feleségül, uralkodjék békében a nép felett. Bethlen Miklós tehát nem akart mást elérni, mint ahogy meg is nevezi tervezetében, visszaállítani a számára ideális fejedelem, Bethlen Gábor államberendezkedését, kivéve a szabad fejedelemválasztást. Bethlen e tervezetével az ekkor folyó kuruc–labanc béketárgyalásokba kívánt egy külső, új ötlettel beleszólni, s ezért címezte küldeményét az angol és holland békeközvetítőknél, amivel csak tovább rontotta saját esélyeit – erről a fővádló, Rabutin gondoskodott –, hogy ha javítani akart, akkor szándékát miért nem a császárnak hozta tudomására. Ez lett az ő tragikus vétke, mely bukása egyik fő okának bizonyult. I. Lipót császár az 1699-es karlócai békét követő határrendezés után – melynek tárgyalásaiban Bethlen maga is részt vett – már véglegesen birtokon belül érezte magát, eszébe sem jutott lemondani egy valójában és gyakorlatilag már a Birodalomba olvasztott tartományról. Az idős, a tényleges hatalomból is lassan kiszorított kancellár nem vette észre jó szándékú, transzilván fogantatású elmeművének anakronizmusát; a körülötte kialakult nemzetközi helyzet Európát átható változását, hazájának a király személyében a Magyar Királyság mellé csatolásával egyúttal annak sorsára is juttatván, valósággal azonban a Német-Római Birodalomba történt bekebelezését. (A röpirat modern kiadása: Magyar gondolkodók, 17. század, sajtó alá rendezte Tarnóc Márton, Bp., 1979, 283–295.) Pedig Bethlen tragikus vétségét még saját kora gondolkodója, a történetírásban kollégája, Cserei Mihály is pontosan látta: „A szegény Bethlen Miklós is megcsik Szebenben, amint örökké hallottam, senki nem elég okos magának, és a bölcs ember, mikor megbotlik, mindenkor nagyobbat esik, mint az együgyű. Szintén úgy járja ő is, noha Erdélyben senki ésszel, elmével vele nem ért, és a római császár első ministerei között is tekintetben lehetett volna az ő nagy bölcsességiért, nagy bolondságot cselekedék, egy projectumot írta, hogy Erdélyben minemű directió állíttassék, az austriai házból legyen ugyan az erdélyi fejedelemnek felesége, de a törököknek is adózzék. Több olyan haszontalanságok vadnak írásában, melyet egy csekély elméjű ember is könnyen megcsúfolhatna.” (Cserei Mihály, Erdély története, sajtó alá rendezte Bánkúti Imre, Budapest, 1983, 344.) Az ember sohasem lehet mércéje önmaga munkájának: Bethlen Miklós élete legfontosabb alkotásának tartotta, ihletett megszállottságáról, alkotáslélektani pszichodinamikájáról beszédes leírást is ad: „Amaz boldogtalan projectummal, mely miatt itt rothadok, jaj, mint járák, én édes Istenem! De te tudod, micsoda instinctusból írák, én édes Istenem! azt tudám, hogy teljes életemben soha a te dücsöségedre és a közönséges és maga a király javára annál jobb munkát nem írtam.” [...] Bevallja, hogy ugyan számított arra, hogy ha kiderül az ő szerzősége és magának, valamint utódainak valami dicsőségére válnék, akkor azt megtiszteltetésnek venné, de nem a hírnévért vitte végbe munkáját, „...

de te tudod, Isten! hogy az én indítóokaim nem azok valának, hanem a te háznak kiváltképpen, és azután az én édes nemzetségemnek, hazámnak békessége s megmaradása, és mindezekben a te dücsőséged.” (Imádságoskönyv, 1955, II, 165.) Perbeli vallomásában is azzal védekezik, hogy írását hazája és vallása érdekében készítette, „De hiszi Istent, hogy bizony nem büntetést, hanem praemiumot és consolatiót várna és vár is őfelségétől.” (Wesselényi István, Sanyarú világ, Napló, I. 1703–1705. Közzéteszi Magyar András, Bukarest, 1983, 117.) Voltak, akik rossz szemmel nézték Bethlennek azon törekvését, hogy a Béccsel való szoros szövetségben vélte megtalálni Erdély jövőjének ideális megoldását. Pekri Lőrinc kuruc katona, majd Rákóczi-generális egy levelében azt írja a Rabutin által Szebenbe szorított erdélyi vezetőknek: „Azonban azt is hallja, hogy Bethlen Miklóst megöleti a generál, amelynél jobb dolgot soha sem cselekedhetik, mert örökké olyan németes volt.” (Wesselényi-napló, i. m., I. 186.) Amikor kierőszakolt perében meghozzák a halálos ítéletet, akkor egy másik dimenzióját villantva ügyének, így kiált fel: „Reformata religio, temiattad halok meg, Úr Jézus Christus, teéretted halok meg.” Utalván arra, hogy a református vallás védelme miatt volt szálka a katolikusok szemében. Bármennyire szerette volna is őt Rabutin kivégeztetni, a császár közbeavatkozott érdekében, de hosszú éveket töltött Szebenben, útban Bécs felé Eszéken, majd Bécsben, ahol aztán szabadságát visszanyerte, de hazáját és családját már nem láthatta újra. Az 1704-es évnek, és Bethlen Miklós „közírói” munkásságának van még egy nagyon fontos eseménye, amelyet még eddig nem tudott felhasználni egyik tudományszak sem; sem Bethlen életrajzát, sem Erdély történetét illetően. Nem volt erre képes, mert a szöveget nem ismerte, még helyesebben mondván, nem ismerte fel. Bár többen is forgatták kezükben. S ez az, ami Bethlen önéletírásából kimaradt. Talán nem is minden szándék nélkül. Valóban hihetetlen történet. A Columba Noét kerek négy hónapja befejezte, amikor június 19-én éjjel körül rátörnek szállásán Rabutin fogdmegeji azzal a váddal, hogy „circa foedera”, vagyis az államszövetséggel kapcsolatosan egy írást juttatott idegen kezekhez. Ettől kezdve szoros őrizet alatt tartják még négy évig, amikor is út nak indítják Bécsbe. Ám arról nem nagyon szól a fáma, hogy abban a levélcsomagban, amelyet a Bécsbe induló, de a generális által visszatartott Pano István görög kereskedőtől Rabutin lefoglalt, és a leveleket szokása szerint felszakította, találtak „...egynéhány paquet leveleket, akiben olyan is volt, azmint hallottam, hogy megírta volna ugyan Bethlen Miklós uram, hogy a generál miképpen égetteti és pusztíttatja az országot. [...] De midőn azon Pano nevű görögnek megindulását a general halasztotta volna, Bethlen Miklós uram vissza akarta venni leveleit és solide is urgeálta Teleki Sándor uram által, és fenyegetőzéssel is urgeálván visszaadását. A generál pedig meghagyta volt neki, hogy senki levelét vissza ne adja. Erre nézve ő megmondván a generálnak, mint urgeálja [Bethlen Miklós] a levelek visszaadását, kire nézve suspiciálódván a generál, a leveleket elvötte, és felszaggatván úgy látták meg ezt a munkát és úgy fogták annak utána meg.” (Wesselényi-napló, i. m., 167.) Ezt az időben visszatekintve augusztus elsején róttá feljegyzései közé a naplóíró, Bánffy György gubernátor veje. Aki sok mindenbe belelátott, sok hírt gyűjtött 1500 kéziratoldali diáriumába. Valószínű, hogy Rabutin igazában emiatt az alább olvasható Bethlen-irat miatt dühödött fel, és akarta mindenképpen kivégeztetni íróját. Akinek neve nyilván nem szerepelt a kéziratban, s nyilván nem is az ő kézírásával készült, hanem idegen kéz írása volt. De a tartalmából, stílusából, tényleges adataiból, s főleg abból, hogy egyes számban beszél a Lipót-féle diploma megszerzéséről, a császárral folytatott magántárgyalásairól, illetve azokról a számadatokról, amelyekről Erdélyben a kancelláron kívül senkinek sem volt ilyen pontos értesülése, feltétlenül órá kellett, hogy terelje a generális gyanúját. Bethlen e kiáltványában a legmesszebb ment el, ameddig erdélyi ember csak elmehetett a korban, a sokat tűrő reformerből hirtelen lázadó lett! Hatalmas indulattal, nagy hévvel írt memorandumában ott sistereg a haldokló Erdély minden bújá, bánata, igazi halálsikoly ez, az utolsó pillanatban. Erre mutat az is, hogy szövegében még utal a június 13-án Győr mellett nagy labanc kegyetlenkedéssel véget ért csatára, s egy hét múlva már az ő ablakán zörögnek a letartóztatására törtetők. E műve más példányát saját szolgálai révén eljuttathatta Bécsbe, vagy egyenesen a császár és II. Rákóczi Ferenc

közti fegyverszüneti tárgyalásra Gyöngyösre, az azt vezető Széchényi Pál ka locsai érsek kezébe. A mindent tudó Wesselényi István erről is értesült. Ha a császár máshonnan nem szerzett volna tudomást Bethlen művéről, akkor éppen az érsektől infomálódhatott: arról is nemtetszéssel értesült őfelsége „...hogya akik még itt megmaradtak az őfelsége hűségében, azok is igen severe tractáltattanak, az országban szélllyel olyan égetéseket és öldökléseket követtetett volna a generál, amelyek őfelsége akaratjából a generál nem cselekedett és nem is cselekedhetett volna, melyeket több excessusokkal együtt a kalocsai érsek által sub titulo Gemitus Transylvaniae adtanak bé őfelségének.” (Wesselényi-napló, i. m., I. 197.) Ez a cím egyértelműen utal Bethlen alkotására: a Jam jam expirantis Transylvaniae gemitusra. De ennek a fantasztikus szellemi energiával megírt első magyar „trónfosztásnak”, a Habsburg-házzal való teljes szakításnak, a Rákóczi-párthoz történt nyílt átállás-bejelentésnek is az lett a szomorú vége, hogy, legyen bármilyen kínos Rabutinnek is és I. Lipótnak is, könnyen napirendre tértek felette, eljelentéktelenítették és elhallgatták. Közös volt az érdekük. Erről is pontosan beszámol a naplószerző Wesselényi: „Ugyan most vacsorakor mondá az úr [Bánffy György gubernátor], querelákat, [melyeket] sub titulo Gemitus Transylvaniae a kalocsai érsek által beadtanak volt a kurucok, onnan felyül [Bécsből] leküldötték, de senki nem vötte, valahova lött.” Kézen-közön elsikkadt. Mintha nem is lett volna. Lehet, hogy a kurucok vagy az ő nevükben a kalocsai érsek nyújtotta be a szöveget, de az nem a kurucok szerzeménye, mint azt az eddigi szakirodalom gondolta, hanem egyértelműen Bethlen Miklósé. Nem véletlen, hogy Bethlen Miklós Önéletírásának az a példánya őrizte meg számunkra, amelyik a kalocsai érsek könyvtárában maradt fenn! A korban még tudták, hogy ki volt a tényleges szerző. De tudta azt a szebeni minden titkok tudója, Wesselényi István is, hiszen le is másolta naplójába, a szerző nevének említése nélkül. Nem mert leírni, nehogy a kancellárt vagy önmagát bajba keverje. S a szakma csak azért nem tudott mégsem hozzájutni, mert a feje tetejéről a talpára állító szöveget helytakarékoság okán kihagyta a nyomtatott kiadásból, jó 30 évvel meghosszabbítva a mű tetszhalálát a napló-sírban. (Wesselényinapló, i. m., I. 687–688.) És, bármily furcsa, később ez az elhallgatás volt az érdeke Bethlen Miklósának is, hogy Rabutin hosszú véres karmai ne nyúljanak utá na, ne ejthessenek még több sebet rajta. Azért nem emlékezett meg e művéről Önéletírásában, hogy utódait ne tudják azzal vádolni, hogy át akarta Erdélyországot játszani a császára ellen lázadó katolikus kuruc fejedelem kezére. Hogy később ők lakoljanak érte. De az író, aki az igazságot keresi, nem lehet elhallgattatni akkor sem, ha elhallgat valamit; beszél a műve. Lapozzuk fel Bethlen Miklós Önéletírása II. kötetének 137–138. oldalát, ahol rálelünk A már-már a lelkét kilehelő Erdély halálsikolya égő falvaira, lángoló városaira és hamvába hamvadt székely székeire. (Bethlen Miklós Önéletírása, 1955-ös kiadás) Ha végigtekintünk Bethlen Miklós műveinek során, s ha tisztában vagyunk is fő műve fiktív voltával, a megkonstruált étellel, amelyet élénk tárt, akkor tegyük oda mellé az itt sorjázó korántsem annyira fiktív politikai munkásságát és a leveleit. Melyek segítségével az önéletírásában megkonstruált Én-kép vonásai megerősíthetők, vagy halványíthatók. De az összkép a haza és a vallás üdvéért, az erdélyi emberi élet megjobbításáért folyton gondolkodó hazafit idézi. Egy igaz ember ethoszát.

A már-már a lelkét kilehelő Erdély halálsikolya

A királyi szó pecsétje alatt kibocsátott Diplomában egyetlen pont sincsen, amelyet vagy az Udvari Tanács, a Kancellária, vagy a Haditanács, de legesleginkább a Kamara és a neki alárendelt szervek ne változtattak volna meg, ne sértettek volna meg, és ennek bizonyítására, noha sokszor és még annál is többször felszólaltunk Őfelségénél, éveken keresztül, úgy, hogy erre igen nagy erőfeszítést áldoztam, mégis, sürgetésünk ellenére sem értünk el semmit, ezért a Diplomából három pontot fogok kiemelni, a többit ezúttal félretéve, amelyek által talán a legesleginkább nyög a súlyos terhektől Erdély, mégpedig: 1. A Diploma szerint Erdély köteles fizetni a háború idején minden évben 400 000 rajnai forintot hozzájárulás gyanánt, a saját hadserege biztonságára, béke esetén pedig 75 000 rajnai forintot, amit hogyha pontosabban összeszámolunk, az 1687. esztendőttől, amikor a német betette a

lábát hazánkba, egészen a béke idejéig, azaz 1698-ig, minimum 25 millió, azt a 400 000 forintos hozzájárulást különbözőképpen, különféle ürügyek alatt átkeresztelt elnevezéssel, és így a jelen pillanatig a különböző címen kizsarolt pénzek felmennek 9 millióra, ez összesen kitesz 34 milliót, ami nagyon sok egy olyan tartománytól, amely szinte mindennemű pénzügyi bevétel nélkül szűkölködik. Hogyha ezt a pontos vizsgálódást tovább folytatjuk, akkor a kinyomozandó ügyállás hasonlóképpen igaznak bizonyul. Negyven milliót tesz ki az az összeg, amit a szerencsétlen Erdély a megállapított summán felül kifizetett, vagy ki kellett volna fizetnie; ha ténylegesen összevetjük a török uralom alatt az egész kereszténység ellenségének évente leadózott kötelező adóval, azt az összeget, amit évente Őfelségének rendesen kifizettünk, még azt is felülmúlja 3 millió 600 ezer rajnai forinttal, és ez egyébként nem volt rendes megállapodás szerinti dolog, ahogy ezt már mondtam, és ha ezt még összeadjuk a mindezek felül kizsarolt összeggel, s azt az összeget összevetjük a török portától megkövetelt szégyenteljes adóval, akkor annyira rúg, hogy a töröknek ezt 333 évig kellett volna fizetnünk. Ó, szégyen! Akkor, amikor reméltük, hogy egy keresztény fejedelem irgalmasságát élvezhetjük egy királyi szóval megerősített szerződésben, valamint bízhatunk a hazai jog szilárd megtartásában, azt kellett tapasztalnunk, hogy mindennek az ellenkezője történik. 2. Továbbá óvakodtak attól a Diplomában, nehogy véletlenül is említés történjék egy Erdélyben felállítandó kamaráról, ezt a pontot erőszakkal megsértették, mégpedig hat éven át a Palmféle² párt által Erdélyben és az ugyanott felállított Bizottság által, amelyek minden hazai törvény ellen cselekedtek, és az utóbbinak tevékenységét minden irat igazolja. 3. Továbbá pedig semmiféle hadak bevonulása nem engedélyeztetik semmiféle indok alapján Erdélybe, se keresztény fejedelemé, sem a török birodalomé, hacsak nem engedélyezi Őfelsége teljhatalmú megbízottja, a fenséges Lotharingiai Herceg³ révén, hogy a mi országunk az évszázadokon fennállott fejedelemség formájában megmaradjon, minden kiváltságában, mind ami a fejedelemre, mind ami az országra vonatkozik, és amelyet teljhatalmú megbízottja révén Ő Szent Felsége Diplomájával megerősített. De ó, jaj! Nem sokkal később nyomorult hazánk mindennek az ellenkezőjét tapasztalta, amikor befogadta a katonaságot. Nincs annak semmiféle emléke, hogy Erdély önként vetette magát alá, de annak sem, hogy a hadsereget és annak betegség által megfertőzött és éhségtől meggyötört tagjait, akik szinte már meztelenek voltak és nyomorultak, atyai öleléssel fogadta kebelére. Arra sem emlékeznek, hogy olyan hadsereg érkezett, amely nagyobb volt, mint a kikötött létszám, úgyhogy ők különböző jogcímeiken hatalmas összegeket zsaroltak ki, azáltal, hogy az erdélyi kincstár 16 regimentet tartott és szállásolt el téli szálláson, Ausztriába pedig jónéhány hordónyi pénzt hurcoltak ki. Továbbá semmiféle említése sincsen annak a több száz köbölnyi búzának és zabnak, amelyet fölhalmoztak a raktárakban, és azon a címen vittek el, hogy majd megfizetik, ám mind a mai napig tartoznak az árával. Semmit sem mondanak azokról az alkalmakról és eszközökről sem, amelyekkel Erdély hozzájárult az országon kívüli hadviseléshez. Mi van a munícióval? Mi van mindazzal a hadi felszereléssel, amelyet a kialakított költségeken kívül követeltek? Hol vannak a hadszállítási költségek? Hol vannak azok a költségek, amelyek az Erdély belsejéből messzebb történt szállításokat illetik, ilyen helységek: Lippa,⁴ Lugos,⁵ Karánsebes,⁶ Mehádia,⁷ Orsova,⁸ Palánka,⁹ Bocsár,¹⁰ Sidovár,¹¹ Nova [?], Arad,¹² Szeged, Várad,¹³ Gyula, Belényes,¹⁴ Halmagy¹⁵ stb. Hol van mindaz a költség, amit építésekre követeltek, azon felül, amiben megállapodtunk? És hol van a kegyes emlékeztető fejedelemnek és az ország előkelőinek a tekintélye? Amelyet ugyanis a garázdálkodó katonaság tüstént, napról napra elkezdett megcsonkítani? Hol van a Diploma megerősítése? Amelyet nem korábban, mint négy [tizennégy!] éve, azaz 1690-ben bocsátottak ki,¹⁶ és amelyet sohasem birtokolhattunk volna, hacsak be nem üt az országba Thököly? Ez a Diploma, melyet nem is annyira Őfelségének kell tulajdonítanunk, hanem inkább az előbb említett Thökölynek. De meg kell mondanunk, hogy Őfelsége keresztény és kegyes fejedelem, de azt sem szabad elhallgatnunk, hogy sosem volt a mi pártfogónk, mivelhogy amit Őfelsége nekünk megígért, akár nyilvánosan, akár magánemberként, azt részleteiben soha nem tartotta be, és tette ezt akár őfelsége, akár alárendeltjei, végső soron nem elégitettek ki bennünket.

És ki nem elégítettén, biztatván ugyan Őfelsége minisztériumai, hogy kérvényeket adjunk be, azonban nem segítettek bennünket, a múltban sem és most sem, és így e helyett azt voltunk kénytelenek tapasztalni, hogy hasonló trükkök révén szándékosan fosztogatják továbbra is vagyonunkat és minden birtokunkat. Hogy százezer dolgot más módokon is kiszaroltak tőlünk, és úgy ítéljük, hogy ami még hátra van és a minket érintő végrehajtásra céloz, az együttesen a mi tönkretételünkre és elpusztításunkra törekszik. Hol itt a keresztyénség? Hol a lelkiismeret? Beszélnek-e úgy nemcsak a fejedelemségek, hanem a királyságok is, hogy meghallgathatja a gyóntatójuk? Hol van annak a sok ezer németnek az emlékezete, akit az erdélyi kincstárból mesterségesen kiszarolt pénzből gazdagítottak meg; valóban megérdemelte volna Erdély, hogy Őfelsége őt, mivelhogy a keresztyénség védőbástyája volt az ő felfogása szerint is, az ő irányítása alatt álljon, és ne bízza őt mások gondjára. Amikor Magyarországon kihirdették a nemzeti fölkelést, Erdélyt arra szólították fel, hogy védelmezze magát, akkor felajánlottak a Tábornoknak [Rabutin¹⁷ 25 ezer insurgenst, akikkel a hazát megvédehetné a betörésektől. Ezt a felajánlást a tábornok teljességgel visszautasította, mondván azt, ha Erdély adna neki 100 000 forintot, akkor ő az egész tartományt megszabadítja az összes becsapástól és minden elkövetkezendő bajtól. És íme: amikor az aláírt kiutalás után megkaphatta volna a teljes összeget, akkor nekikezdett annak, hogy különböző végrehajtásokkal ki is csikarja ezt, a beszedésre semmi haladékat nem enged, megszegve ígését, végül pedig a háborúról mit sem gondolva, parancsot adott, hogy mégis ragadjanak fegyvert, de csak kis számban. Azokat, akiket az előbb említett végrehajtás már nagyon elkeserített, azokat táborban helyezi el, de német katonák nélkül, és ők, mivel nem értek fel egy egész nemzeti hadsereggel, különböző helyeken vereséget is szenvedtek. Közülük a legfőbb foglyok át is álltak a nagyságos fejedelem, Rákóczi alá. A Tábornok viszont mit sem törődve az ő sorsukkal, hanem elrendeli, hogy ezeknek minden javát, ingóságait és ingatlanjaikat, kúriáikat és falvaikat égessék el, és a Rendekek pedig – minden hazai törvénnyel ellenkező módon – ítéljék el őket. Ó, fájdalom! Ő nemcsak javaikat, hanem lelküket is, mivelhogy erőszakos és őrjöngő, el akarja veszíteni, midőn azon mesterkedik, hogy erőszakosan elítélje őket. Hogy ezen mozzanat mellett ne hallgatással menjek el, az alul írott helységeket égette fel: Borberek¹⁸ és Alvinc¹⁹ híres mezővárosokat, Torockó²⁰ mezővárosát, amely a Torockai család birtoka, négy faluval együtt Zalatna²¹ mezővárosát, öt faluval együtt, ez a királyi kincstár Győr várát, négy faluval együtt²² Folt²³ várát, négy faluval Enyed²⁴ városát, amely igen híres helység, várával, kollégiumával és templomaival együtt, ahol is mindenkit, aki futva nem tudta életét megmenteni, tűzzel-vassal kiirtott²⁵

Somlyó²⁶ mezővárosát hat faluval Dézs²⁷ városát és környékét, hat faluig Aranyosszéket hat faluval együtt, meg a mezővárost, ahol csupa nemesek laktak²⁸ Udvarhely²⁹ várát, együtt a várossal és negyven faluval, amelyet majdnem teljességgel nemesek laktak (Istenre esküszöm, hogy semmi okot nem adtak rá), jelen volt akkor Tige báró ezredes is, aki, mivelhogy tisztában volt azzal, hogy ártatlanokról van szó, a Tábornok kétszeri parancsa ellenére sem akarta azt felgyújtani, és ezért egy küldöttséget vezetett a Tábornokhoz az említett szék nemeséből válogatva, akik ki akarták fejezni hűségüket, ám a Tábornok épp hogy le nem csukatta őket az ezredessel együtt, aki végül is a harmadik parancsra kénytelen volt engedelmeskedni. Hozzá kell tennem, hogy miként bánt azokkal, akik a legkisebb gyanúra sem adtak okot, mivelhogy az ő oltalma alatt voltak Szebenben,³⁰ de őket sem kímélte meg a gyújtogatásoktól, és sokat meg is szervezett. Azt sem szeretném elhallgatni, hogy magának a gubernátornak is 56 asztagát fölgyújtatta, azonkívül mások 14 asztagját is elégettette Boncidán,³¹ úgyhogy körülbelül 10 000 köböl gabona pusztult el, hasonlóképpen ugyanazon a helyen 4000 köbölnyi szénát is fölgyújtatott. Ezek Pekri, Kálnoki urak, valamint a püspök, és Mikes úr volt, akik mégiscsak őfelsége szolgálatában álltak; hogy ezekkel az akcióival mit akart kifejezni a Tábornok, azt csak a Jóisten és talán néhányan tudják. Arról sem akarok hallgatni, hogy az Erdélyben létező Kamarai Bizottság mit is csinált mindenki felháborodására, elég annyit említeni, hogy Ekler úr³²

zsarnokságot gyakorolt, mégpedig Palm úr támogatásával, közreműködve nem csupán az egész nemesség, hanem az összes jog gyökeres kiirtásában. Az országot törvénytelen cselekedetek végrehajtására kényszerítette Őfelsége nevében (ahogy egyébként Magyarországon is cselekedtek), és így suba alatt, bűnös módon uradalmakat kezdtek kialakítani. És ezért, hacsak az égiek Őfelségét Rákóczi fejedelmet nem rendelték volna arra, hogy fegyvert ragadjon a nemzeti szabadság visszaszerzésére, akkor várhatnánk még ki tudja, meddig, hogy visszaszerezzük örökségünket, amely külföldiek kezére jutott. Ezenkívül eme Bizottság pártja különböző ürügyek és címek alatt állandóan veszedelmes vizályokat szított, mivelhogy nem hagyta a főurakat békében élni egymással. A kincstárhoz kötött állapotban lévő nemesek és parasztok végrehajtásoktól szenvedtek, végül is beadtak különböző kérelmeket, amelyeket a Fenséges Udvar visszautasított, elégtételt nem kaptak, elszegényedtek, és koldusbotra juttatva mai napig is nyomorognak. Ezenkívül feltétlenül be kell vallani azt, hogy azon erdélyi uraknak a törekvése egyáltalán nem volt kicsiny, akik el akartak szakadni az Ausztriai Háztól, de őket olyan okok készítették erre, amelyeknek felsorolására most időnk nincsen, de a maga idején, a legkisebb dolgokat is az egész világ tudomására fogjuk hozni, nyilvános formában. Az egész ország nevében fellebbezünk Isten ítélőszéke elé, akitől minden elégtételt várunk. Ezen okokból mi soha többé nem akarunk alattvalói lenni az Ausztriai Háznak, hanem végső lehetőségünkig ragaszkodván a Szabadsághoz és a Fejedelemséghez, védelmezni akarjuk őket utolsó csepp vérünkig, és nem állunk meg addig, amíg el nem jutunk a fentebb megjelölt célig.

(Szörényi László fordítása)

1 Bethlen Miklós e szövege elhangzott az ELTE Bethlen Miklós halálának 300. évfordulója alkalmából rendezett konferenciáján, 2016 októberében Budapesten.)

2 Johann David Palm, udvari tanácsos, kamarai titkár, erdélyi működéséről lásd Bethlen Miklós levelezését.

3 Károly Lipót, Lotharingiai herceg (1643–1690), a török elleni hadműveletek vezetője. 1687-ben vonult be Erdélybe, ahol a balázsfalvi egyezménybe foglaltakkal gyakorlatilag bejelentette Erdélynek a birodalomhoz való csatlakoztatását. De az egyezményt az idő felülírta.

4 Lipova, RO

5 Lugoj, RO

6 Caransebeș, RO

7 Mehadia, RO

8 Orșova, RO

9 Bačka Palanka, SRB

10 Bociar, RO

11 Jdioara, RO

12 Arad, RO

13 Oradea, RO

14 Beiuș, RO

15 Hălmeag, RO

16 Szövegromlás? Másolói hiba? Esetleg már egy jóval korábban elkezdett szöveg véletlenül megmaradt emléke?

17 Jean Louis, Rabutin de Bussy (1642–1717), francia származású császári tábornagy, 1696 és 1708 között volt Erdély főhadparancsnoka. Bethlen Miklóst a guberniummal erőszakkal halálra íteltette, de a császári akarat a kivégzést megtiltotta, és Bethlen négy év szebeni raboskodás után, 1708-ban

Bécsben fogolyként, majd házi őrizetben, aztán annak is feloldásával szabadon élt haláláig, 1716-ig, de Bécsset nem hagyhatta el.

18 Vurpär, RO

19 Vințu de Jos, RO

20 Rimetea, RO

21 Zlatna, RO

22 A Győr melletti Koroncónál 1704. június 13-án Heister császári tábornagy mért súlyos vereséget Forgách Simon tábornagy kuruc csapataira. A kancellárt június 20-ra virradó éjszaka tartóztatták le, a csata híre még eljuthatott hozzá, s beleírhatta a fogalmazványba az esemény és pusztítás hírét, s kiküldhette Salláti András nevű szolgájával Bécsbe, illetve Magyarországra.

23 Folt RO

24 Aiud, RO

25 Enyed városát és református kollégiumát Báró Johann Karl Tige ezredes 1704. március 13-án rombolta le és égette fel. Ennek a pusztításnak elejét akarta venni Bethlen a Rabutin tábornokkal való beszélgetések során, aki tiltakozott az ellen, hogy ő illet elkövettette, s meg is feddette a kancellárt a gondolatért, s Bethlen az események után is szóvá tette neki a dolgot, s a generális újra tagadta, hogy valami köze lett volna hozzá.

26 Șimleu Silvaniei, RO

27 Dej, RO

28 Aranyosszéket 1703-ban égette fel Tige ezredes.

29 Odorheiu Secuiesc, RO

30 Sibiu, RO

31 Bonțida, RO

32 Georgius Eckler, az Udvari Kamara által Erdélybe küldött Johann Friedrich Seau pénzügyi szakember vezette kamarai bizottság tagja.

Így idézd:

Jankovics József. „A fellázadt Bethlen Miklós: Ami az Önéletírásából és így történetírásunkból is kimaradt”. Bárka XXV, 6 (2017): 61–72. Online verzió: Bárka Online, 2018. január 29.

<http://www.barkaonline.hu/esszek-tanulmanyok/6145-a-fellazadt-bethlen-miklos>

Korábbi közlése: Jankovics József. „Ami az Önéletírásból kimaradt...” In Ex Occidente...: A XVI. századi magyar irodalom európai kapcsolatai, 164–181. Budapest: Balassi Kiadó, 1999.

Mente: 2023.10.17.

https://jankovicsjosef.abtk.hu/archivum/521#_ftnref2